



TEFSİR ÇALIŞMALARININ BUGÜNKÜ DURUMU*

*Andrew RIPPIN** / trc. İsmail ALBAYRAK****

1976 yılında yayınlanan *The Study of the Middle East* (Orta Doğu Çalışmaları) adlı bibliyografik eserde Charles Adam şu yorumu yapmaktadır: ‘Kur’an çalışmaları önemli bir açıdan fena halde ihmal edilmiştir ki o da müslüman topluluğun Kur’an üzerinde yaptığı geleneksel tefsirdir.’¹ Tefsir çalışmalarında bugün bizim nerede durduğumuz, 1957 yılında Arthur Jeffery’nin ‘Günümüz Kur’an Çalışmalarının Durumu’² başlıklı makaleyi yazdığı dönemdeki pozisyonuyla mukayese edilirse, birileri C. Adam’ın ifadelerini fazlasıyla acımasız bulabilir, çünkü son 25 yıl içinde konuyla ilgili kesinlikle çok önemli adımlar atılmıştır. Elbette bu sahadaki başlangıç çalışmalarında bile büyük boşluklar vardır, fakat bu bir şekilde bu devâsâ alanda daha alınacak çok mesafenin olduğunu göstermektedir.

* Bu yazı Aralık 1982 de Yeni Delhi’de yapılan *İkinci Uluslararası Kur’an Kongresi* için hazırlanmış metnin gözden geçirilmiş şeklidir. Bu makalenin hazırlanması için araştırma yapmak, Yeni Delhi’ye gidip konferansa katılmak *Kanada Sosyal Bilimler ve Sanatsal Araştırmalar Merkezi* tarafından verilen maddi yardımla gerçekleşmiştir. Michigan Üniversitesi öğretim üyelerinden Alford Welch’e bu konuyu çalışmamı teklif ettiği ve makalemi kendisinin ‘Kur’an Çalışmalarının Bugünkü Durumu’ başlıklı çalışmasına bir tamamlayıcı kabul ettiği için teşekkür ederim

** Calgary (Kanada) Üniversitesi, Prof.Dr.

*** Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğr. Üyesi. Yrd.Doç.Dr.

¹ Charles Adams, ‘Islamic Religious Tradition,’ L. Binder, ed., *The Study of the Middle East* (New York: John Wiley, 1976), 64-65

² *Middle East Institute: Report on Current Research* (Ortadoğu Enstitüsü: Bugünkü araştırmalar üzerine bir rapor), Spring (Bahar) 1957. 1-16

Jeffery makalesini yazdığında, bir çok kimsede olduğu gibi onun da en temel ilgilerinden birisi metinsel eleştiri araçları ve mevcut okuyuş farklılıklarının bütününi içeren basılı bir Kur'an metninin inşasıydı.³ Bu proje gerçekleşemedi, her ne kadar bunun gerçekleşmesine olan ihtiyaç ve iştiyak halen mevcutsa da bugün de gerçekleşmeyecek gibi gözüküyor. Bu konulara ilgi bugün artık yok gibi gözüküyor. Jeffery'nin makalesi Kur'an metni edisyonu için kendisine ham malzeme sunacak olan orijinal Arapça kaynakların ortaya çıkmasına özellikle dikkat çekiyordu: Büyük bir bölümü o zaman ortaya çıktı, ilginçtir ki, kayda değer bir sayıda (yazmalar) da tahkik edilmeye ve basılmaya devam etmektedir. Yeni yeni ortaya çıkan çok sayıda örnekler arasındaki eserler İbn Mucâhid'in *Kitâbu's-Seb' fî'l-Kirâât*,⁴ Mekkî el-Kaysî'nin *el-Kesf an Vucûhi'l-Kirâati's-Seb'*,⁵ el-Enbârî'nin *Kitâb-u Mersûmi'l-Hatt*⁶ ve *Kitâbu'l-Maktû' ve'l-Mensûl*⁷dur,⁷ son ikisi ayrı bir öneme sahiptir; çünkü daha önce en iyi kaynak olarak bilinen el-Dânî'den⁸ kıraatlarla ilgili tartışmanın sınırlarını bir asır önceye götürmektedir.

Bu ve biraz önce verdiğimiz son zamanlarda yapılan (çalışmalar) listesinden çok daha fazla olan malzemeyi, Jeffery, Gotthelf Bergsträsser ve Otto Pretzl'in⁹ Kur'an metni projesiyle ilgili hazırladıkları eserlerle bir araya getirirsek kayda değer bir yekün oluştururlar. Fakat biz artık bu farklı okuyuşlar vasıtasıyla eleştirel bir Kur'an metni inşa etmekle ilgilenmiyorsak kıraatlar ve yazmalar hakkındaki bütün malzemenin ne gibi bir faydası olabilir? Hâlâ eksik olan metinler ve konularla ilgili temel çalışmaların üzerine başka hangi amaçlar bina edebiliriz. Son zamanlarda yayımlanan makalelerde benim tarafımdan geliştirilen ve istikbal vadeden bir araştırma çeşidi, tefsirlerdeki metinsel ve yazımsal farklılıkların Kur'an'da kullanımıyla ortaya çıkan eğilim ve

³ Bkz. A. Jeffery, 'Progress in the Study of the Qur'an text,' *Muslim World*, 24 (1934) 4-16

⁴ Kahire, 1980

⁵ Şam, 1974

⁶ Yeni Delhi, 1977

⁷ Rampur, 1980

⁸ Bkz. Mesela onun *el-Mukni' fî Ma'rife Mersûm Mesâbif abli'l-Emsâr*, (Şam, 1940)

⁹ Bkz. G. Bergstrasser ve O. Pretzl, *Geschichte de Qorâns von Theodor Nöldeke: III Die Geschichte des Korantexts* (Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1938)

motivasyonların yeniden inşasına çalışmaktır.¹⁰ Bu artan farklı okuyuşların, Kur'an'ın zor pasajlarını yorumlamada tekrarlanan değişik girişimlerin delili olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Hatta bu, son yıllarda eleştirel ilim adamlarının konuyla ilgili benimsedikleri yaklaşımdır. Fakat bu kesinlikle ilgili malzemenin gereksizliği anlamına gelmemekte, bilakis onun altında yüzyıllarca süren tefsir faaliyetlerinin derin anlayışlarını saklamaktadır. Hepsi sade bir şekilde tarihsel açıdan belirlenmeyi ve ilk anda metinleri üreten –dogmatik, metinsel, polemik-motivasyonların analizini beklemektedir. Oradaki malzemeler üzerinde çalışılmaya uygun haldedir; bu tür bir yaklaşımla sadece yüzey açığa çıkarılmış olur. Malzeme üzerinde yapılacak çalışmanın tümü bundan ibarettir demek istemiyorum, fakat bu, beni özellikle faydalı bir araştırma çizgisi olduğu konusunda etkilemiştir.

Metinsel ya da linguistikle ilgili çok sayıda konu dikkatleri çekmiştir. Özellikle de bu makalenin son bölümlerinde geniş olarak tartışacağımız John Wansbrough'nın *Qur'anic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation* adlı eserinde görüldüğü gibi.¹¹ Şimdilik kelime listeleri üzerinde yapılan ve burada anılmaya değer çalışmalar Muhammed Abdu's-Settâr'ın tefsir ilimlerinden biri olan *Vucûbu'l-Kur'ân* hakkındaki¹² çalışmasıyla Paul Nwya'nın aynı konu hakkında fakat çok farklı bir açıdan ele aldığı *Exégèse coranique et langage mystique*¹³ ve benim Kur'anî lehçelerin listeleriyle ilgili çalışmamdır.¹⁴ Lothar Kopf'un *Studies in Arabic and Hebrew Lexicography*'sinde¹⁵ hepsi yeniden basılan kelimelerin sözlük anlamlarıyla ilgili gelenek ve onun Kur'an'la ilişkisi hakkındaki

¹⁰ A. Rippin, 'Qur'an 21:95: 'A ban is upon any town', *Journal of Semitic Studies*, XXIV (1979), 43-53; 'Qur'an 7.40: 'Until the camel passes through the eye of the needle', *Arabica*, XXVII (1980), 107-113; 'Qur'an 78:24: 'A Study in Arabic Lexicography', *Journal of Semitic Studies*, XXVIII, ii (1983).

¹¹ Oxford: Oxford University Press, 1977

¹² 'Wucûb al-Qur'an: A Branch of tafsir Literature,' *Islamic Studies*, XVII (1978) 137-152

¹³ Beyrut: Dâru'l-Meşriq Ed. 1970

¹⁴ 'Ibn 'Abbâs's al-Lughât fi'l-Qur'ân,' *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XLIV (1981) 15-25

¹⁵ Ed. M.H. Goshen-Gottstein (Jerusalem: Magnes Press, 1976). En önemli iki makale 'Religious Influences o Medieval Arabic Philology', *Studia Islamica*, V (1956) 33-59 ve 'The Treatment of Foreign Words in Medieval Arabic Lexicography,' *Scripta Hierosolymitana*, IX (1961) 191-205'tir.

çalışmaları bu gelenekteki gizli eğilimleri ve açmazları açığa çıkarma konusunda çok önemli ilerlemeleri sağlarken, aynı zamanda bu alanda araştırma potansiyelini de göstermektedir. Bu metinsel-dilsel alanlardaki çalışmalar bazı ilk dönemin önemli eserlerinin yayımlanmasıyla fevkalade yardım görmüştür. Bu eserler İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*¹⁶ ve *Ġarîbu'l-Kur'ân*,¹⁷ Ebû Ubeyde'nin *Mecâzu'l-Kur'ân*'ını¹⁸ da içermektedir. Mukâtil b. Süleyman'ın *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'inin¹⁹ basılması ise konuyla ilgili çok kıymetli bir katkıdır. Tekrar ifade edilecek olursa, çok sayıda malzeme analiz için hazırdır, fakat şu ana kadar Wansbrough'nın çalışması dışında (bunlar) çok küçük bir ilgi uyandırmıştır.

Son yıllarda tefsir çalışmalarındaki en büyük gayretler ve adımlar erken dönem tefsirler ve tefsir geleneğinin gelişmesi alanında olmuştur. Bu konu Jeffery'nin eserinde tefsir alanında hala önemli bir eser olarak kabul edilen Ignaz Goldziher'in *Die Richtungen der Islamischen Koranauslegung*²⁰ eserini ve Harris Birkeland'ın *Old Muslim Opposition against Interpretation of the Koran*²¹ adlı monografisini tartışması bağlamında kısaca gündeme getirilmiştir. Nabia Abbot bu tartışmayı ele alarak, *Studies in Arabic Literary Papyri: II: Qur'anic Commentary and Tradition*²² adlı eserinde incelemiş ve Goldziher ve Birkeland'ın tefsirin gelişimiyle ilgili anlayışlarının yanlış olduğunu ortaya koymuştur. Abbot'un özetlediğine göre Birkeland'ın önerileri: 1. Hicrî birinci asrın sonuna kadar tefsire karşı hiç bir karşıtlık yoktu; 2. Tefsire karşı kuvvetli bir karşıtlık ikinci asırda ortaya çıkmıştır ve 3. Bundan sonra tefsir bir uğraş olarak ehli sünnet çerçevesinde ve onun ihtiyaçlarına uygun olarak sürdürüldü ki, özellikle rivayet/nakil metodlarındaki titizliğin tatbikiyle tam bir kabul görmüştür.

¹⁶ Kahire, 1973

¹⁷ Beyrut, 1978 (İkinci Baskı)

¹⁸ Kahire, 1954-1962 (İki cilt)

¹⁹ Kahire, 1975

²⁰ Leiden: E.J. Brill, 1920

²¹ Oslo: Jacob Dybwad, 1955

²² Chicago: University of Chicago Press, 1967

Üçüncü maddede herkesin hem fikir olduğunu belirten Abbot ilk iki öneriyi itiraz etmektedir.²³

Erken dönem tefsire yönelik muhalefet düşüncesi ilk defa Goldziher tarafından Hz. Ömer ve onun (değişik şekillerde isimlendirilen) bir kişiyi müteşâbih ayetleri yorumlamasından dolayı cezalandırması rivayetine dayanarak öne sürülmüştür. Birkeland bunu geleneksel biyografik eserlerin verdiği bilgiler ışığında tenakuz içerdiği gerekçesiyle reddetmektedir; özellikle de dövülerek cezalandırılan kişinin kimliği ve bu ceza tarzının Hz. Ömer'in karakteriyle ne kadar uyumlu olduğu sorunu hakkında şüpheleri vardır. Abbot ise, geleneksel biyografik kaynakların verdiği bilgiler ışığında ilgili şahsın gerçek olduğunu ve döverek cezalandırmanın ya da dövme cezasının da Hz. Ömer'in karakteriyle uyum içerisinde bulunduğunu bir kez daha vurgulamıştır. Şayet son derece zayıf olan bütün bu tartışmalar kendisinde uygun bir ifade tarzı bulunma imkanı olan ya da en azından bir şekilde yorumlanabilen, böylece önceden kabullenilmiş bir teoriye mevcut verileri uydurma kabilinden bilgiler etrafında dönmüyorsa, bu türden ileri geri tartışmalar hiç bir şey ortaya çıkarmazlar.

Böylece Abbot Hz. Ömer'in erken dönemdeki en azından müteşâbihâtla ilgili ayetleri içeren tefsire karşı olduğunu belirtmektedir. Abbot'un bunları söylerken kendisine dayanak yaptığı malzeme klasik biyografik (tabakât/ricâl) eserleridir ki, burada tefsir karşıtı olarak zikredilen bazı isimler (mesela, Taberî'de olduğu gibi) gerçekte en çok tefsir rivayetinde bulunmuş kimseler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu nedenle Abbot'a göre şayet tefsire bir muhalefet varsa bu muhalefet müteşâbihâtla ilişkilidir. Şimdi, Abbot'un kitabının²⁴ eleştirel tanıtımında ve sonrada tekrar *Qur'anic Studies*'te²⁵ Abbot'un bu tartışmada müteşâbihâtтан tam olarak ne anlaşıldığı sorusuyla ilgili olan çok önemli bir noktayı gözardı ettiğine (ya da bu noktayı tamamen gözden kaçırdığına) ilk dikkati çeken Wansbrough'dır. Çok sayıdaki tefsir çalışmasının da tanıklık edecekleri üzere birinin kapalı (müteşâbih) dediği âyeti başka birisi açık ve anlaşılır saymaktadır. Birinin zahir'i, diğeri'nin bâtin'ı sayılmaktadır. Tefsir

²³ Abbot, *a.g.e.*, ss.106-113

²⁴ *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XXXI (1968), 613-616

²⁵ s.158

terimlerinin bu şekilde basit kullanımından (ve potansiyel cedel tarzından) her zaman sakınılmalıdır.

Abbot'un tartışmasında önemli bir sorun da şudur: tartışmanın ortaya çıktığı bağlama rağmen -erken dönem papirus tartışması- onun iddiası kesinlikle metinsel bir delile dayanmamaktadır, bilakis daha geç dönemlerdeki kaynaklarda bulunan erken dönem düşüncesini ifade eden haberlerde (rivayetlerde) yer almaktadır. Onun incelediği metinlerden hiç birisi üçüncü asırdan geriye gitmemektedir, bu nedenle tartışma konusu olan gerçek olaylarla (kullandığı kaynakların arası) bir ya da iki asırlık bir zaman dilimiyle ayrılmaktadır.

Fuat Sezgin'in *Geschichte des Arabischen Schrifttums*'un²⁶ ilk cildi bazıları tarafından Abbot'un ihtiyaç duyduğu metinsel delilleri tedarik edecek erken dönem malzemelerinin bulunduğu kaynaklar olarak görülebilir. Gerçekte Abbot ve Sezgin genel hedefler açısından oldukça birbirlerine yakın gibidirler. Sezgin İslam'ın ilk dört asrını içine alan –öncelikle yazma- eserlerin listesini derledi. Onun tefsirle özellikle de metinsel dökümanlarla ilgili tutumu İslam dünyasında yazılı metinlerin varlığı ve çok erken bir dönemde rivayetlerin nakledildiği nosyonunu göstermeye yöneliktir. Bu Sezgin'in arzu ettiği bir hedeftir: veya hadislerin nakli ve isnad müessesesinin geçerliliği iddiasını tasdik etmek için erken dönem yazılı malzemenin varlığını ispat etmek istemektedir. Bununla birlikte Sezgin'in tefsir çalışmaları listesinin incelenmesi onun bulunduğu konumun ne kadar zayıf bir temele dayandığını gösterecektir; mesela yazar isimleri çoğalmakta, çünkü İbn Nedim'in *Fihrist*'indeki liste referansı ispat için yeterli olmaktadır. Ne var ki bugün metnin varlığını belirten gerçek bir delil yoktur. Daha az görünen bir eğilim de bir metnin çok sayıda (farklı) isim altında zikredilmesidir; bunun örneği ise, *Ğarîbu'l-Kur'ân* şeklinde adlandırılan metnin (Asım Efendi nüshası 2815/8) üç farklı yazar adı altında geçmesidir. Bazen de metin bizzat kendisinin de gösterdiği şahıstan önce yaşayan birisine atfedilmiş olabilir. Bunun örneği Sezgin'in Musa b. Abdurrahman el-Sekafî el-San'ânî (v.229/805) adı altında incelediği tefsirdir. Halbuki metnin incelenmesi bunun Bekr b. Sehl el-Dimyâtî (v.289/902) ya da en iyimser yaklaşımla, Abdulğânî b.

²⁶ Leiden: E.J. Brill, 1968; özellikle burada konuyla ilgili olan 3-49 sayfalardır.

Sa'îd el-Sekafî (v.229/843)'nin metinle ilgili merkezi kişî olduğunu ortaya koymaktadır.²⁷

Sezgin'in çalışması en azından ikinci ve üçüncü asırdan gelen kullanıma elverişli kayda değer bir malzemeye dikkat çekiyor; her ne kadar araştırdığı konu hakkında kesin bir delil bulamadıysa da, temel biyografik çalışmaları ortaya çıkarma güdüsü haklı olarak tefsir çalışmaları alanını geliştirmiştir. Wansbrough'nın *Qur'anic Studies* adlı eserinde ilk defa Sezgin'in kitabının bazı faydaları olgunlaşmıştır. Wansbrough, Taberî öncesi tefsirleri edebî analizden geçirmek suretiyle tefsirin kronolojik gelişimi için tarihi ve tematik (konusal) bir tasnif sistemi inşa etmiştir. Onun projesi (tefsir çeşitlerinin kronolojik gelişimi konusunda) aşağıdaki tarihi seyri önermektedir: anlatım/kıssacı (haggadic), hukukî (halakhic), metinsel/linguistik (masoretic), retorik ve mecâzî.²⁸ Bütün bunlar sadece yazma halindeki ve şiddetle tahkike ihtiyaç duyulan çok sayıdaki tefsir analiziyle gerçekleştirilmiştir. Mesela Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*; Ebû Ubeyd, *Fedailu'l-Kur'ân*; Abdurrezzâk, *Tefsîr*; el-Kisâî, *Müştebihâtu'l-Kur'ân*. Basılı olarak bulunan diğer eserler ise şöyledir: Mucâhid b. Cebr, *Tefsîr*;²⁹ Sufyân es-Sevrî, *Tefsîr*;³⁰ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*³¹ ve Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Hamsi Mieb Âye*³² ile onun daha önce zikredilen *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'i³³ ilk döneme ait çok makbul kaynak malzeme toplamıştır.

Diğer ilim adamları da ilk dönem tefsir tarihini özetlemeye teşebbüs etmişler, fakat bana göre hiç birisi yeni analiz metodları ve bakış açıları getirmekte Wansbrough'a kadar başarılı olamamıştır. Mucâhid el-Savvâf,³⁴

²⁷ Bu konunun daha fazla detayları ve bazı imaları için benim 'Al-Zuhrî, Naskh al-Qur'an and the proplem of early tafsîr texts,' *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XLVII (1984) bakınız.

²⁸ *Qur'anic Studies*, ss.117-246

²⁹ Katar, 1976 (başka baskılar da vardır)

³⁰ Rampur, 1965

³¹ Kahire, 1955-1972 (üç cild)

³² Shfaram, Israel, 1980

³³ Dipnot 19'a bakınız.

³⁴ 'Early Tafsîr: A Survey of Qur'anic Commentary up to 150 AH', in K. Ahmad, Z.I. Ansari, eds., *Islamic Perspectives: Studies in Honour of Mawlana Sayyid Abul A'la Mawdudî* (Leicester: The Islamic Foundation; Jeddah: Saudi Publishing House, 1979), ss.135-145

Mûsâ O.A. Abdul³⁵ ve Reşid Ahmed³⁶ cesur gayretler göstermişlerdir. Fakat onların erken dönem tefsir analizleri büyük oranda gerçek erken dönem metin analizinden ayrıdır.

Erken dönem metinleri çalışırken en azından iki temel yaklaşım hemen kendini göstermektedir: F. Leemhuis'un Mucâhid,³⁷ Isaiiah Goldfeld'in Ibn Abbâs³⁸ ve Mukâtil,³⁹ Hamadi Sammoud'un Yahyâ b. Sellâm⁴⁰ üzerindeki analizlerinin hepsi bu metinlerin içeriğini tartışırken geleneksel Tabakât malzemesi ve inceleme metodlarını (mesela isnad analizi) kullanmaktadır. Öte taraftan Wansbrough'nın edebi yaklaşımı, isnad ve kaynaklardan ziyade metnin içerik, tarz ve sunuş biçimine ve içsel ilişkilerine dikkat çekerek metinlere yaklaşımda yeni bir yön açmaya başlamaktadır. Benim İbn Abbâs'a isnad edilen *el-Luğât fî'l-Kur'ân*⁴¹ ve *Ġarîbu'l-Kur'ân*⁴² metinleri ile yakında çıkacak olan Zuhri'nin *Neshu'l-Kur'ân*⁴³ adlı eserini analizim bu yöndeki çalışmalarını bir adım daha ileriye götüren teşebbüslerdir. Wansbrough'nın Ebû Ubeyde'nin *Mecâzu'l-Kur'ân*⁴⁴ hakkındaki makalesi aynı konuyla ilgili *Qur'anic Studies*⁴⁵ adlı çalışmasındaki yorumundan daha kapsamlı ve genişletilmiş çalışmaya bir başka örnek sayılır. Bu son metin hakkında (*Mecâzu'l-Kur'ân*) terimin anlamıyla ilgili anlaşmazlığın devam ettiği E. Almagor'un Baneth anısına yazılan eserdeki

³⁵ 'The Historical Development of Tafsir', *Islamic Culture*, L (1976), 141-153

³⁶ 'The Qur'anic Exegesis and Classical Tafsir', *Islamic Quarterly*, XII (1968) 71-119

³⁷ 'Ms. 1075 tafsir of the Cairene Dar al-Kutub and Mujahid's tafsir' in R. Peters, ed., *Proceedings of the 9th Congress of the Union Europeenne des Arabisants et Islamisants* (Leiden: E.J. Brill, 1981), ss.169-180

³⁸ 'The Tafsir of Abdallah b. Abbas', *Der Islam*, LVIII (1981), 125-135

³⁹ 'Muqatil b. Sulayman', *Bar Ilan Arabic and Islamic Studies*, II (1978), xiii-xxx

⁴⁰ 'Un exégète oriental en Ifriqiya: Yahya ibn Sallâm (742-815)', *IBLA*, XXXIII (1977), 227-242

⁴¹ 'Ibn Abbas's al-Lughât fî'l-Qur'ân', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XLVI (1983), 15-25

⁴² 'Ibn Abbas's Gharîb al-Qur'ân', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XLVI (1983)

⁴³ 'Al-Zukhrî, Naskh al-Qur'an and the Problem of early tafsir Texts', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XLVII (1984)

⁴⁴ 'Majâz al-Qur'an: periphrastic exegesis', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XXXIII (1970), 247-266

⁴⁵ Ss. 219-221 ve 228-229

(Festschrift)⁴⁶ makalesine de dikkatler çevrilmelidir. Bu arada kayda değerdir ki, Wansbrough'nın *Qur'anic Studies*'i ve onun bir edebî varlık olarak tefsir hakkındaki önceki makalesi dışında tefsirin teknik terimleri çok az dikkat çekmiştir.

Erken dönem tefsir metinlerini daha geniş bir çerçevede kullanmak ya da diğer konuları göstermek henüz gelişmesi uzak görünmektedir. Bununla birlikte ihtimaller de gerçekte sonsuzdur. Gramer, kelam, fırka eğilimleri ve tasavvufun gelişiminin izleri bu erken dönem çalışmalarının ciddi analiziyle takip edilebilir.

İslam'ın klasik döneminden, Taberî'yi takip eden dönemden sonra tefsir tabîi olarak daha çok dikkat çekmiştir; belkide bunun ana nedeni ilgili metinlerin basılı şekillerini daha kolay elde etmektir. Önemli tefsir kitapları çıkmaya devam ediyor, bazıları yeni tahkikleriyle diğerleri ise tekrar baskılarıyla ortaya çıkmaktadır. Taberî'nin yeni tahkiki Şâkir tarafından yapılmış ve 1969'da⁴⁷ 14. sure ve 16. cilde ulaşılmıştır, her ne kadar geri kalan kısmının bir yerlerde tahkik edilip basıldığı rivayeti dolaşsa da o zamandan beri her hangi bir cilt henüz ortaya çıkmamıştır. Bir kaç örnek zikredilecek olursa İbn Teymiyye,⁴⁸ İbnu'l-Enbârî⁴⁹ ve el-Zeccâc'ın⁵⁰ bir çok eseri son zamanlarda basılmıştır.

Çok sayıda özel klasik tefsir kitapları da son zamanlarda yoğun bir şekilde dikkatleri çekmektedir. Abdussettâr el-Hîrî⁵¹ ve Roger Arnaldez⁵² ile Jacques Jomier'de⁵³ Râzî'in tefsirleriyle ilgili genel ve özel bir çok meseleyi ortaya

⁴⁶ 'The early Meaning of Majâz and the nature of Abû Ubayda's exegesis', *Studia Orientalia: Memoriae D.H. Baneth Dedicata* (Jerusalem: Magnes Press, 1979), ss.307-326

⁴⁷ Ebu Ca'fer el-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (Kahire, 1954-1969)

⁴⁸ Bir çok eseri son zamanlarda basılmıştır; bkz –mesela- *Tefsîru Sûreti'n-Nûr* (Kuveyt, 1977); *Muqaddime fî Usûli'l-Tefsîr* (Kuveyt/Beyrut, 1971)

⁴⁹ *El-Beyân fî Ğaribi İ'râbi'l-Kur'ân* (Kahire,1970)

⁵⁰ *İ'râbu'l-Kur'ân ve Me'ânîbi* (Kahire, 1963-1965)

⁵¹ 'Al-Hîrî's *Kifâyat al-Kur'ân*: a rare MS on exegesis of the Qur'an,' *Islamic Studies*, XVI (1977), 117-30

⁵² 'Trouvailles philosophiques dans le commentaire coranique de Fakh al-Dîn al-Râzî', *Études Philosophiques et littéraires*, III (1968), 11-24

⁵³ 'Les mafâtiḥ al-ghayb de l'imam Fakhr al-Dîn al-Râzî: quelques dates, lieux, manuscrits,' *Mélanges de l'Institut Dominicain d'études orientales du Caire*, XIII (1977), 253-290; 'Unité de Dieu, Chrétiens et Coran selon Fahr al-Dîn al-Râzî,' *Islamocristiana*, VI (1980), 149-177; 'Qui a

koymuşlardır. Bir çok Arapça eser de basılmış olup, bunlar arasında er-Rummânî,⁵⁴ ez-Zemahşerî⁵⁵ ve el-Vâhidî⁵⁶ üzerinde yapılan çalışmalar zikredilebilir. Tefsirin kelâmî içeriği de dikkat çekmiştir; mesela Lutfi İbrahim'in Zemahşerî ve Beydâvî⁵⁷ üzerinde yazdığı bir dizi makale, Manfred Götz⁵⁸ ve Ahmed M.A. Galli'nin⁵⁹ Mâturidî hakkındaki katkıları ile Mazheruddin es-Siddîkî'nin Mutezile'nin Kur'an tefsiri konusundaki⁶⁰ genel yaklaşımında olduğu gibi. Tefsirlerdeki dinler arası ilişki ve cedel (polemik) kayda değer bir ilgi uyandırmıştır; özellikle *Islamochristiana* dergisinde, mesela Khalil Samir⁶¹ ve Abdulmecîd Charfî'nin⁶² Taberî ve J.M. Gaudeul'un R. Caspar'la birlikte *tahrîf*⁶³ konularındaki yazılarında olduğu gibi. Gramer çalışmaları Michael Schub'un

commenté l'ensemble des sourates al-ankabût á yâsîn (29-36) dans 'le tafsîr al-kabîr' de l'imam Fakhr al-Dîn al-Râzî?', *International Journal of Middle East Studies*, XI (1980), 467-485

⁵⁴ Mâzin el-Mubârek, *er-Rummânî en-Nahvî* (Beyrut, 1974)

⁵⁵ M.S. Cüveynî, *Menbecu Zemahşerî fî Tefsîri'l-Kur'ân* (Kahire, 1959)

⁵⁶ Cevdet M.M. el-Mehdî, *el-Vâhidî ve menbecubâ fî Tefsîri'l-Kur'ân* (Kahire, 1978)

⁵⁷ 'Al-Baydâvî's life and works', *Islamic Studies*, XVIII (1979), 311-321; 'A comparative Study of the Views of az-Zamakhsharî and al-Baydâvî about the Position of the Grave Sinner', *Islamic Studies*, XXI (1982), 55-73; 'The Concept of Divine Justice according to al-Zamakhsharî and al-Baydâvî', *Hamdard Islamicus*, III (1980), 3-17; 'The Concept of Ihbât and Takfir according to az-Zamakhsharî and al-Baydâvî', *Die Welt des Orient*, XI (1980), 117-121; 'The Place of Intercession in the Theology of az-Zamakhsharî and al-Baydâvî', *Hamdard Islamicus*, IV (1981), 3-9; 'The Questions of the Superiority of Angels and Prophets between az-Zamakhsharî and al-Baydâvî', *Arabica*, XXVIII (1981), 65-75; 'The Relation of Reason and Revelation in the Zamakhsharî and al-Baydâvî', *Islamic Culture*, LIV (1980), 63-74; 'Az-Zamakhsharî: his Life and Works', *Islamic Studies*, XIX (1980), 95-110

⁵⁸ 'Mâturidî und sein Kitâb Ta'wilât al-Qur'ân', *Der Islam*, XLI (1965), 27-70. Tefsirin bir cildi Kahire'de basıldı, 1970.

⁵⁹ 'Some Aspects of al-Mâturidî's Commentary on the Qur'an', *Islamic Studies*, XXI (1982), 3-21

⁶⁰ 'Some Aspects of the Mu'tazilî Interpretation of the Qur'an', *Islamic Studies*, II (1963), 95-120

⁶¹ 'Le commentaire de Tabari sur Coran 2/62 et la question du salut des non-musulmans', *Annali Naples Instituto Orientale*, XL (N.S. XXX) (1980), 555-617

⁶² 'Christianity in the Qur'an Commentary of Tabarî', *Islamochristiana*, VI (1980), 105-148

⁶³ 'Textes de la tradition musulmane concernant le tahrîf (falsification) des écritures', *Islamochristiana*, VI (1980), 105-148

tezinde⁶⁴ yoğunlaştığı ve Zemahşeri'nin tefsiri vasıtasıyla yazdığı bir çok makalenin⁶⁵ konusudur. Son olarak ilginç bir tefsir malzemesinin sade bir sunumu ilgi çekmeye devam etmektedir, mesela C.E. Bosworth'un İbn Teymiyye'nin Şuayb'lı⁶⁶ nasıl ele aldığıyla ilgili açıklaması.

Klasik tefsiri kullanarak yapılan geniş çalışmalar hala sık karşılaşılan bir şey değildir, fakat yapılanlar bunun imkanını göstermektedir: Jane Smith'in basılmış tezi *An Historical and Semantic Study of the Term 'Islam' as seen in a Sequence of Qur'an Commentaries*⁶⁷ ve yine onun Yvonne Y. Haddad'la birlikte yazdığı *The Islamic Understanding of Death and Resurrection*⁶⁸ buna iki harika örnektir. Daha küçük dairede, Uri Rubin'in Ebû Leheb⁶⁹ hakkındaki makalesi tefsir malzemesini başarılı bir şekilde takip etmektedir; yalnız benim algılayışıma göre onun âyetin gerçek anlamını bulma gayreti çalışmayı menfi yönde etkilemiştir. John Burton'un çalışması, *The Collection of the Qur'an'da*⁷⁰, en azından yüzeysel olarak sınırlı sayıdaki nesh ve diğer hukuki tefsir metinleriyle ilgilenmekte, fakat onun teorileri ile kullandığı metinler arasındaki mesafe çok büyüktür ve küçük bir parçası hariç eserinin büyük bir bölümü tefsir çalışması sayılmaz. Son olarak

⁶⁴ 'Linguistic Topics in al-Zamakhshari's Commentary on the Qur'an' (Doktora tezi, University of California, Berkeley, 1977)

⁶⁵ Schub'un makalelerinin bir çoğu (hatta bir çok yayınların düzeltme nüshaları bulundurmaktadır!) onun tezinde de bulunur. Diğerleri şunları içerir 'A Sublime Subtlety?' *Zeitschrift für arabische Linguistik*, VII (1982), 72-73) (karşılaştır: M.G. Carter in *Zeitschrift für arabische Linguistik*, VIII [1982], 79-81)- bu makale ağırlıklı bir şekilde Razi'yi işler; 'It is easier for a Cable to go through the Eye of a Needle than for a rich Man to enter God's Kingdom,' *Arabica*, XXIII (1976), 311-312 (A. Rippin'in *Arabica*'daki yazısıyla karşılaştır: *Arabica*, XXVII (1980), 107-113); 'Three Syntactic Discussion in al-Zamakhshari's Commentary,' *Al-Andalus*, XLII (1977), 465-469; ayrıca *Journal of the American Association of Teachers of Arabic*'teki bir çok makale, VII, X, XI (1975, 1977, 1978).

⁶⁶ 'The Qur'anic Prophet Shu'aib and Ibn Taymiyya's epistle concerning him,' *Le Museon*, LXXXVII (1974), 425-440, Bosworth'un *Medieval Arabic Culture and Administration* (London: Variorum Reprints, 1982)'adlı eserinde yeniden basılmıştır.

⁶⁷ Missoula: Scholars Press, 1975

⁶⁸ Albany: State University of New York Press, 1981

⁶⁹ 'Abû Lahab and Sura CXI,' *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XLII (1979), 13-28

⁷⁰ Cambridge: Cambridge University Press, 1977

Muhammed Arkoun'un Kehf (18.)⁷¹ suresi çalışması yeni bir okuma metodu inşa etmede etkileyici ve değerli bir teşebbüstür ki, o da Kur'an'ın modern bir bağlamda yorumlanmasıdır. Bunu yaparken klasik müfessirlerin metodlarını çakışan ve çatışan yönleriyle de çok aydınlatıcı ve açıklayıcı bir tarzda ortaya koyar.

Özel klasik tefsir şekilleri değişik konulara dikkat çekmiştir. Tilavet sanatı ve pratiği olan *Tecvid* Muhammed Ebû'l-Kâsim'in Gazzâlî'den yaptığı *The Recitation and Interpretation of the Qur'an*⁷² başlıklı çeviride ele alınmıştır; Lebîd es-Saîd'in belirli bölümleri çevirisi de *The Recited Qur'an*⁷³ konuyla ilgili geleneksel düşünce hakkında bilgi sunmaktadır. Fred Denny'nin Kitagawa anısına telif edilen eserdeki⁷⁴ makalesi de 'Exegesis and recitation: their development as classical forms of Qur'anic piety' konunun yeterli bir özetidir. Denny, Nevevî'nin *el-Tibyân fî Hamelâti'l-Kur'ân* adlı eserinin çevirisini hazırlamaktadır. Bu eser piyasaya çıktığında çok hüsnü kabul görecektir. Tecvid'i ve tarzını gerçekten teknik açıdan irdeleyen az sayıdaki çalışmalardan birisi de M. Talbî'nin *Kırâ'a bi'l-Elbân*'ıdır.⁷⁵ Her ne kadar kıraatla ilişkili bir alan olan *el-vaqf ve'l-ibtidâ'* orijinal metinlerin yayınlanmasıyla dikkatleri çektiyse ki bunların en değerlisi Enbârî'ninkidir;⁷⁶ bu önemli konuyla ilgili detaylı çalışmalar henüz ortaya konamamıştır. Tefsir ile tilavet tarzı ve kıraat metodları arasındaki ilişki ki âyet sonlarıyla da çok sıkı irtibat halindedirler, ciddi bir çalışma ve değerlendirmeye ihtiyaç duymaktadır.

Çok sayıdaki araştırmacının sonuçlar ürettiği bir alan da *kıyasu'l-enbiyâ'* dir. Jan Pauliny çeşitli metinler üzerinde bir çok makale yazmış olup, buna

⁷¹ 'Lecture de la Sourate 18,' *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*, XXXV (1980), 418-435; ayrıca bkz. Onun çıkacak eseri *Lectures du Coran* (Paris: Maisonneuve-Larose).

⁷² *The Recitation and Interpretation of the Qur'an: Al-Ghazâlî's Theory* (Kuala Lumpur: M.A. Quasem, 1979).

⁷³ *The Recited Qur'an: A History of the First Recorded Version* (Princeton: Darwin Press, 1975).

⁷⁴ 'Exegesis and Recitation: Their Development as Classical Forms of Qur'anic Piety', in F.E. Reynolds, T.M. Ludwig, *Transitions and Transformations in the History of Religions* (Leiden: E.J. Brill, 1981), ss.91-123

⁷⁵ 'La qirâ'a bi-l-alhân,' *Arabica*, V (1958) 183-190

⁷⁶ *El-İzâh li'l-Vaqf va'l-İbtidâ'* (Şam, 1971)

Kisâ'î'nin⁷⁷ metni de dahildir; R.G. Khoury, Fârisî'nin⁷⁸ kitabını çalışmış, tahkik etmiş ve konuyla ilgili bir makale⁷⁹ yazmıştır. Son olarak M.J. Kister'in Ebû Ubeyd'in kısas hakkında daha önce bilinmeyen kitabı hakkındaki çalışması ki yakın zamanda basılacağı umulmaktadır. Bu tür malzemelerin kaynağıyla ilgili sorular tıpkı tefsir kaynaklarıyla ilgili sorular gibi daha yeni seslendirilmeye başlanmıştır. Kitab-ı Mukaddes'in tefsirde kullanımıyla ilgili Khoury,⁸⁰ Kister,⁸¹ Gerard Lecomte⁸² ve Gordon Newby'nin⁸³ çalışması mevcutsa da daha yapılacak çok şey vardır. Dipnot izahlarının eksikliğiyle birlikte Kisâ'î'nin yakınlarda yapılan *Kıssasü'l-Enbiyâ*⁸⁴ çevirisi bu tür çalışmalara olan ihtiyacı göstermektedir. Her ne kadar yazımında eksiklik varsa da Haim

⁷⁷ 'Einige Bemerkungen zu den Werken *'Qisas al-Anbiyâ'* in der Arabischen Literatur,' *Graecolatina et Orientalia*, 1 (1969), 111-123; 'Glossen zur Arabischen eschatologischen Volksliteratur,' *Graecolatina et Orientalia*, IX-X (1977-78), 209-223; 'Kisâ'î und sein Werk *Kitâb 'Agâ'ib al-Malakût* I ve 'II,' *Graecolatina et Orientalia*, VI (1974), 157-189 ve VII-VIII (1978), 217-250; 'Kisâ'îs Werk *Kitâb Qisas al-Anbiyâ*,' *Graecolatina et Orientalia*, II (1970), 191-282; 'Literarisches Charakter der Werkes Kisâ'îs *Kitâb Qisas al-Anbiyâ*,' *Graecolatina et Orientalia*, III (1971), 107-125; 'Ein Werk *'Qisas al-Anbiyâ'* von Abû Abdallâh Muhammad ibn Saïd al-Higri al-Ahbârî,' *Asian and African Studies* (Bratislava), VI (1970), 87-91; 'Zur rolle der qussâs bei der Entstehung und Überlieferung der populären Prophetenlegenden,' *Asian and African Studies* (Bratislava), X (1974), 125-141

⁷⁸ *Les legends prophétiques dans l'Islam depuis le I^{er} jusqu'au III^e siècle de l'Hégire* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1978)

⁷⁹ 'Die Bedeutung der Handschrift Bad' al-halq wa qisas al-anbiyâ des Abû Rifâ'a Umâra b. Watima b. Mûsâ b. al-Furât für die Erforschung des Frühislams,' *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Supplementa II, XVIII Deutscher Orientalistentag von 1. bi zum 5. Oktober 1972 in Lübeck* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1974), ss.186-191.

⁸⁰ 'Quelques réflexions sur les citations de la Bible dans les premières générations Islamiques du premier et du deuxième siècles de l'Hégire,' *Bulletin d'études Orientales*, XXIX (1977), 269-278

⁸¹ 'Haddithû an banî isrâ'îl wa-lâ haraja,' *Israel Oriental Studies*, II (1972), 215-239

⁸² 'Les citations de l'ancien et du nouveau testament dans l'oeuvre d'Ibn Qutayba,' *Arabica*, V (1958), 34-46

⁸³ 'Tafsir Isrâ'îliyyat,' *Journal of the American Academy of Religion*, XLVII (1979), Supplement, 685-97; 'Abraha and Sennacherib: A Talmudic Parallel to the Tafsir on Surat al-Fil,' *Journal of American Oriental Society*, XCIV (1974), 431-437. Bir başka ortak çalışma da David Halperin ve Gordon Newby, 'Two Castrated Bulls: A Study in the Haqqadah of Ka'b al-Ahbâr,' *Journal of the American Oriental Society*, CII (1982), 631-38

⁸⁴ W.M. Thackston Jr. tarafından tercüme edilmiştir, *The Tales of the Prophets of al-Kisâ'î* (Boston: Twayne, 1978)

Schwarzbaum'un *Biblical and Extra Biblical Legends in Islamic Folk-Literature*⁸⁵ (İslamî kıssa literatüründe Kitab-ı Mukaddes ve Kitab-ı Mukaddes dışı hikayeler) adlı eseri bu yönde ileride yapılacak çalışmalara çok zengin malzeme sunmaktadır. Özellikle onun 32 sayfalık kaynakçasına işaret edilmelidir.

Ahkâm metinleri İbnu'l-Arabî'nin eserinin⁸⁶ yeni tahkiki ve Cessâs'ınkinin⁸⁷ yeniden basılmasıyla faydalı olmuştur. Mukâtil'in çalışması ki daha önce zikretmiştik⁸⁸ önemli bir boşluğu doldurmuştur. Yine de bu malzemeyle az çalışmalar yapılmıştır. Benzer bir şekilde *Ulûmu'l-Kur'ân*'da (Kur'an ilimleri) Muhammed Fadl İbrahîm es-Suyûtî'nin *el-İtkân*'ının⁸⁹ yeni tahkiki ve Zerkeşî'nin *el-Burbân*'ının⁹⁰ baskısıyla bir sıçrama kaydedilmiştir. Bu iki eser ve aralarındaki ilişki Hartford'ta Kenneth Nolin tarafından yapılan tezin konusuydu.⁹¹

Nesh'le ilgili metinler Ahmed Hasan'ın⁹² makale konusuydu ve Burton'un⁹³ daha önce zikredilen eserinde en azından mevcut bilgiler sunulmuştur. Mustafa Zeyd'in Arapça kitabı, *en-Nesh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*,⁹⁴ onun kendi ilginç görüşünü tartışırken çok önemli toplu bilgiler sunmaktadır. Nesihle ilgili metinler hakkında Burton, Ebû Ubeyd'in kitabının tahkikini yapmış ve bende bir taraftan Bağdâdî'nin metni üzerinde çalışırken öte yandan da el-Zuhrî'ye atfedilen kısa bir eser üzerinde durmaktayım, bu son çalışmam yakın bir zamanda yayınlanacaktır.⁹⁵ Ayrıca Mekî el-Kaysî'nin nesihle ilgili eserinin⁹⁶

⁸⁵ Walldorf-Hessen: Verlag für Orientkunde Dr. H. Vorndran, 1982 (Beiträge zur Sprach- und Kulturgeschichte des Orients, Band 30)

⁸⁶ *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Kahire, 1967)

⁸⁷ *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut, tarihsiz)

⁸⁸ 32. dipnota bkz.

⁸⁹ *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire, 1967)

⁹⁰ *El-Burbân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire, 1957)

⁹¹ "The *Itqân* and its Sources: A Study of *Al-Itqân fî Ulûm al-Qur'an* by Jalâl al-Din al-Suyûtî with special Reference to *Al-Burbân fî Ulûm al-Qur'an* by Badr al-Din al-Zarkashî" (Ph.D dissertation (doktora tezi), Hartford Seminary, 1968)

⁹² "The Theory of Nashk", *Islamic Studies*, IV (1965), 181-200

⁹³ 70. dipnota bkz.

⁹⁴ Kahire, 1963

⁹⁵ 42. dipnota bkz.

yayınlanması yakın bir gelecekte en azından tefsirin bu alt birimiyle ilgili orijinal eserlerin çok iyi bir şekilde dökümanlaştırılacağı anlamına gelmektedir. Esbâb-ı Nüzûl metinleri benim McGill Üniversitesindeki tezimin ana konusudur ve bu tezin en azından muhtemelen çok kısa bir zamanda bibliyografi bölümü yayınlanacaktır;⁹⁷ Vâhidî'nin konuyla ilgili eserinin Ahmed Sakr⁹⁸ tarafından yeniden tahkiki kesinlikle bu malzemenin çalışılması için çok değerli bir hizmettir. İcâz ya da daha genel açıdan uslûb Max Weiswieler tarafından Cürcânî⁹⁹ bağlamında ve Heinz Grotzfeld tarafından da çok genel açıdan ele alınmıştır.¹⁰⁰

Genellikle Şia'yla ilgili çalışmaların her alanında olduğu gibi, mezhebî tefsirler de çok az dikkat çekmeye devam etmektedir. Abdul'un Tabersî üzerindeki çalışması ile aynı konu üzerinde yaptığı tezi (ki basılmıştır) bu konuda yayımlanan çok az eserden biridir.¹⁰¹ Kısa bir zaman sonra yayınlanacak olan iki makale bu alanda önemli gelişmeler kaydettirecektir: Mahmud Ayoub'a (Eyüb) ait, 'The Speaking Qur'an and the Silent Qur'an: A Study of the Principles and Development of Imâmî Shi'ite exegesis' ve Azim Nanjî'ye ait, 'Towards a Hermeneutic of Qur'anic and other Narratives in Ismâ'îlî Thought.'¹⁰²

Öte taraftan sûfî tefsir üretken bir çok ilim adamının üzerinde yoğunlaştığı bir alandır. Bu ilim adamlarından en seçkinlerinden biri de geçenlerde vefat eden Paul Nwya'dır ki, konuyla ilgili çok sayıdaki metnin tahkiki ve çalışmaları

⁹⁶ *El-İzâh li Nâsibi'l-Kur'ân ve Mensûbibi* (Riyad, 1975). Mekki'nin çok sayıda tefsirle ilgili eserleri son zamanlarda basılmıştır. Örneğin *Müşkilü İrâbi'l-Kur'ân* (Şam, 1974) ve *El-Keşf an Vucûbi'l-Kur'ânî's-Seb'i ve İlelibâ ve Hicebihâ* (Şam, 1974)

⁹⁷ 'The Qur'anic *asbâb al-nuzûl* Material: An Analysis of its Use and Development in Exegesis' (Ph.D. dissertation, McGill University, 1981)

⁹⁸ El-Vâhidî, *Kitâbu Asbâbi Nuzûli'l-Kur'ân* (Kahire, 1975)

⁹⁹ 'Abdallqâhir al-Curcânî's Werk über die Unnachahmlichkeit des Korans und seine Syntaktisch-Stilistischen Lehren,' *Oriens*, XI (1958), 77-121

¹⁰⁰ 'Der Begriff der Unnachahmlichkeit de Korans in seiner Entstehung und Fortbildung,' *Archiv für Begriffsgeschichte*, XIII (1969), 58-72

¹⁰¹ Musa O.A. Abdul, 'The Unnoticed mufassir Shayk Tabarsî,' *Islamic Quarterly*, XV (1971), 96-105; *The Qur'ân: Shayk Tabarsî's Commentary* (Lahore, Ashraf, 1979).

¹⁰² İki de Richard C. Martin'in editörlüğünü yaptığı *Islam and the History of Religions: Essays in Methodology*'de yayınlanacaktır.

bu alana değerli bakış açıları getirmiştir.¹⁰³ Kâsım'ın Gazzâlî'nin sûfî tefsir savunması hakkındaki makalesi bu çok önemli konuda bir takım dökümanlar sunmaktadır.¹⁰⁴ Gerhard Böwering'in Tüsterî¹⁰⁵ hakkında yayınlanmış McGill Üniversitesinde yaptığı tezi ise bir tefsir metninin konusal analizi ve kaynak eleştirisine dair bir modeldir ki, bu sahada daha sonra yapılacak çalışmalar için bir örnek mahiyetindedir. Raşid Ahmed'in genel tefsir tarihiyle ilgili çalışması sûfî metinlerle ilgili, özellikle de tezinin konusu olan Kuşeyrî hakkında, önemli bir bölüm içermektedir.¹⁰⁶

Tefsir disipliniyle ilgilenen yazarlar tarafından sık sık kaydedildiği gibi, modern İslam dünyası çok sayıda tefsir üretmeye devam etmektedir ve burada onların listesini vermeye çalışmak manasızdır. Bunlar yaklaşımlarında çok farklılaşmaktadırlar; bu farklılıklar klasik tefsirdeki bilgileri tekrar etmekten yeni bakış açılarının ve metodlarının ortaya konmasına kadar uzanmaktadır. Ayrıca modern tefsirin eleştirel çalışmaları da bir hayli fazladır; modern yorumlardaki eğilimleri özetleyen iki temel eser basılmıştır; J.M.S. Baljon'un eseri ki 1880-1960¹⁰⁷ yıllarını içermekte ve J.J.G. Jansen'in eseri ise özellikle Mısır'daki durumu¹⁰⁸ anlatmaktadır. Jomier'in Menâr ekolüyle¹⁰⁹ ilgili kitabı Jeffery tarafından kaydedilmiştir, fakat Jomier bundan sonra da bu alanda çalışmalarına devam ederek Emin el-Hûlî,¹¹⁰ Tantavî Cevherî¹¹¹ ve genel olarak Mısır'daki¹¹²

¹⁰³ 'Le tafsîr mystique attribué a Ga'far Sâdiq,' *Mélanges de l'Université Saint-Joseph*, XLIII (1967), 179-230; ayrıca 23. dipnota bkz.

¹⁰⁴ M.A. Quasem, 'Al-Ghazâlî in defence of Sûfistic Interpretation of the Qur'an', *Islamic Culture*, LIII (1979), 63-86

¹⁰⁵ *The Mystical Vision of Existence in Classical Islam: The Qur'anic Hermeneutics of the Sûfî Saḥl al-Tustarî (d.283/896)* (Berlin: DeGruyter, 1980)

¹⁰⁶ 36. dipnota bkz; Ayrıca 'Abû al-Qâsim al-Qushayrî as a Theologian and Commentator, a Critique of his Age and his Work on the Qur'anic Exegesis' (Ph.D. dissertation (doktora tezi), SOAS London, 1969)

¹⁰⁷ *Modern Muslim Koran Interpretation (1880-1960)* (Leiden: E.J. Brill, 1961)

¹⁰⁸ *The Interpretation of the Qur'an in Modern Egypt* (Leiden: E.J. Brill, 1974)

¹⁰⁹ Jacques Jomier, *Le commentaire coranique de Manâr: Tendances modernes de l'exégèse coranique en Egypte* (Paris: G.P. Maisonneuve, 1954)

¹¹⁰ J. Jomier ve P. Caspar, 'L'exégèse scientifique du Coran d'après le Cheikh Amin al-Khouli,' *Mélanges de l'Institut Dominicain d'études orientales du Caire*, IV (1957), 269-280

¹¹¹ 'Le Cheikh Tantawi Jawhari (1862-1940) et son commentaire du Coran,' *Mélanges de l'Institut Dominicain d'études orientales du Caire*, 1 (1958), 115-174

Kur'an çalışmaları hakkında makaleler üretmiştir. F.K. Abbott Mevdûdî'yi,¹¹³ F. De Jong Cevherî'yi,¹¹⁴ I.H.A. Fârûkî Âzâd'ı,¹¹⁵ Issa Boullata Binti'ş-Şâtî'yi,¹¹⁶ Yvonne Haddad Seyyid Kutub'u¹¹⁷ ve Marc Chartier Mustafâ Mahmûd ile Ahmed Halefullâh'ı¹¹⁸ çalışma konusu etmişlerdir.

Tefsir çalışmalarındaki şaşırtıcı konulardan birisi de bizim hâlâ bir bütün olarak tefsir hakkında genel bir mukaddimeden yoksun oluşumuzdur. Giriş mahiyetinde özetlerin sunulduğu bazı teşebbüsler olmuştur, mesela Kenneth Cragg'ın *The Mind of the Qur'an*'ının¹¹⁹ bölümlerinde ve Ilse Lischtenstadter'in 'Qur'an and Qur'an Exegesis'¹²⁰ adlı makalesinde olduğu gibi. Bununla birlikte öğrencilere ve İslam'la ilgilenen dostlara bu alanın teknik bir tarzda genel takdimi için uygun bir kitaba gereksinim vardır. Çeşitli tefsirlerden parçalar toplayarak en azından değişik malzemelerden tatlar sunan Helmut Gâthje'nin eseri¹²¹ bunu sınırlı yapmaktadır. Fakat kimse onun kitabı hakkında yüksek sesle şikayette bulunmamalıdır. Zira tefsir malzemelerinin çevirisi, son yıllarda yayınlanan az sayıdaki genişletilmiş parçalardan biri olan A.F.L. Beeston'un Beydâvî'nin Yusuf suresiyle ilgili tefsirinden yaptığı tercümede fena halde eksik bırakılmıştır.¹²² Bu eserin karton kapaklı basımı en azından Arapça çalışan öğrencilere bazen kapalı bir malzemeyi nasıl okumaları gerektiğini öğretmek

¹¹² 'Quelques positions actuelles de l'exégèse coranique en Egypte révélées par une polémique recente (1947-1951), *Mélanges de l'Institut Dominicain d'études orientales du Caire*, 1 (1954) 39-72

¹¹³ 'Mawlana Maududi and Qur'anic Interpretation, *M.W.*, XLVIII (1958), 6-19

¹¹⁴ 'The Works of Tantawî Jawharî (1862-1940). Some Bibliographical and Biographical Notes,' *Bibliotheca Orientalis*, XXXIV (1977), 153-161

¹¹⁵ *The Tarjuman al-Qur'an: a critical analysis of Maulana Abu'l-Kalam Azad's Approach to the Understanding of the Qur'an* (Delhi: Vikas, 1982)

¹¹⁶ 'Modern Qur'an Exegesis: A Study of Bint al-Shâtî's Method,' *M.W.*, LXIV (1974), 103-113

¹¹⁷ Yvonne Y. Haddad, 'The Qur'anic Justification for an Islamic Revolution: the View of Sayyid Qutb,' *The Middle East Journal*, XXXVII (1983), 14-29

¹¹⁸ 'Muhammad Ahmad Khalaf Allah et l'exégèse coranique,' *IBLA*, XXIX (1976), 1-31; 'Un essai récent d'interprétation du Coran: Mustafâ Mahmûd,' *Oriente Moderno*, LII (1972), 716-728

¹¹⁹ *The Mind of the Qur'an: Chapters in Reflection* (London: George Allen and Unwin, 1973)

¹²⁰ 'Qur'an and Qur'an Exegesis,' *Humaniora Islamica*, II (1974), 3-28

¹²¹ *Koran und Koranexegese* (Zürich: Artemis Verlag, 1971), Alford T. Welch tarafından İngilizceye çevrilmiştir, *The Qur'an and its Exegesis* (Berkeley: University of California Press, 1976)

¹²² *Baidâvî's Commentary on Surah 12 of the Qur'an* (Oxford: Oxford University Press, 1963).

için ulaşılabilir bir metin sağlamaktadır. Bildiğim kadarıyla yukarıda zikredilen Kısâî'nin¹²³ çevirisi, baştan sona kadar çevirilen tek klasik tefsir çalışmasıdır. Modern tefsir çevirileri de klasik tefsirlerden daha fazla değildir. Orijinal şekli İngilizce yazılan eserlerin haricinde¹²⁴ Seyyid Kutub,¹²⁵ Mevdûdî¹²⁶ ve Âzâd'ın¹²⁷ eserlerinin çevirileri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Sonuç olarak iki önemli nokta gündeme getirilmelidir. Birincisi, alanımızdaki eserlerin bibliyografyafik açıdan kontrolüne kaçınılmaz bir ihtiyaç vardır. Özellikle bizim gibi Arapça, Farsça, Urduca ve Endenozyaca kaleme alınan kitapları nadiren elde edilebilen Üniversite mensupları için bütün İslam ülkelerinde ortaya çıkan tefsirlerden haberdar olmak giderek güçleşmektedir, Her ne kadar *Quarterly Index Islamicus* Batı dillerinde basılan eserleri takip etmede en etkili araç olarak kalsa da, tefsire ilgi duyan bizlerin özellikle de orijinal metinlerle ilgili olanlarla irtibat kurmalıyız.

Dikkat isteyen ikinci nokta ise tefsirin tarihsel bir sentezinin üretilmesi ve nihayet Goldziher'in *Richtungen*'iyle yer değiştirmesidir. Umudum odur ki 1985 yılında Calgary Üniversitesinde düzenlenen konferansta değişik konular üzerinde sunulan tebliğlerin daha sonra basımı, arzu edilen amaç doğrultusunda en azından atılmış bir adım olacaktır.

¹²³ 84. dipnota bkz.

¹²⁴ Mesela, Yusuf Ali'nin çevirisi ve beraberindeki dipnotlar (Yusuf Ali, *The Holy Qur'an* (Beirut, 1968 ve diğer baskılar)

¹²⁵ *In the Shade of the Qur'an* (London: Muslim World Publishers, 1980)

¹²⁶ *The Meaning of the Qur'an* (Lahore, 1967)

¹²⁷ *Tarjûmân al-Qur'an* (Bombay: Asia Publishing House, 1965)